ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

М. БОГДАНОВИЧ.

БІЛОРУСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЄ.

ВІДЕНЬ, 1916.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.
З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

I.

Приступаючи до характеристики й опису білоруського національного руху, вияснимо передовсїм взаємини між ним і загальноевропейським поступом. Основні риси сього останнього означили ся вже твердо та ясно, а саме: вони простують до все дальшого дроблення культур загалом і лїтератур зокрема. Щоб про се пересвідчити ся, досить короткого огляду ланцюга найвизначнїйших і найяскравійших подій з історії европейських культур.

Вертаючи від сучасного сорокатого й багатомовного лїтературного життя назад, у глиб, до часів середньовічя, опинюємо ся серед доби, коли єдиним визначним знаряддєм духової культури в области слова була латинська мова, і то яко міжнародня мова. Кожна нечужа розумовим інтересам людина, в якім кутї західної Европи вона нї жила-б тодї, конче познайомлювала ся з нею, бо се знайомство було необхідною умовою всякої освіти. Майже все, що писало ся за тої доби, писало ся по латинськи. Плоди широчезної лїтератури, котра так повстала, зібрано й підраховано. Вони дуже знаменні. З них видко між иншим, що не зважаючи на свою виробленість, латинська мова показала ся придатною тільки для наукових праць; що-ж-до артистичної, мистецької творчости, тут протягом цїлих столїть не повстали жадні справжнї вартости.

Одначе сї вартости зараз же почали витворювати ся, коли письменники (з Данте на чолї) звернули ся до народнїх европейських мов, — італїйської, французької, німецької, анґлїйської, еспанської, — мов грубих, необроблених,

1*

але живих. Остаточні наслідки сього руху перед нами: єдина для всіх країн, спільна для всіх культурна література зникла, а її місце зайняли основні европейські літератури, области розповсюдження котрих і становлять границї кількох найвизначнїйших культур.

Та проте зазначений процес не тільки не спинив ся на сїм, але, нестримно розвиваючи ся, розширяв і поглибляв своє річище та взростав, так сказати, не в аритметичній, а в ґеометричній проґресії. Слїдом за культурами великого розміру на історичне поле виступив цїлий ряд менших: португальська, голяндська, румунська, чеська, ново-грецька, сербська, болгарська, флямандська, кельтська, фінська, естонська, литовська, лотиська, грузинська, вірменська, татарська й т. д. Сей рух, хвилї котрого доплили до наших часів, з кождим роком все взростає, міцнїє й, поширюючи область свого впливу, захоплює навіть такі народности, як Чуваші, Череміси, Ескімоси й т. ин.

Рівночасно з сим відбуваєть ся инший, такийже живий процес, а саме — процес дробленнє культур. Одні ріжноскладові культурні комплєкси просто розлїзають ся по шві, прикладом чого служить відокремленнє трьох скандинавських культур, що здавна злипли ся, але не злили ся в одну цїлість. Від инших відхиляють ся дрібнїйші, близькі до них походженнєм, але всеж неоднакові з ними національно-культурні одиницї. Особливо яскраво й наглядно проявляєть ся се в области словесної творчости. В Італії повстають артистичні твори на всїх її пятнадцятьох мовах, від французької лїтератури відломлюєть ся провансальська, від еспанської — катальонська, від чеської — словацька, від сербської — словінська, від польської — кашубська, від голяндської — фризька, від руської (великоруської) *) відколола ся українська й нарештї білоруська **). Отже перед нами

*) Погляд мильний. Українська та білоруська мова, як і инші славянські, вийшли з загальної праславянської ґрупи. Ред.

**) Нагадаємо, що Білорусини суцїльною масою заселюють цїлу могилівську ґубернію, минську (з виїмкою мозирського повіту), північну частину город-

не чудацтво, не рідкість, не виїмковість, а глибоко життєве явище з потоку европейського поступу. Приглянеьмо ся-ж уважнійше до його минувшини й сучасности.

Вибираючи та зводячи разом головнійші, загально признані, а тому й безперечні історичні факти, переконуємо ся, що білоруська культура в жаднім випадку не є простим варіянтом, якоюсь звичайною відміною московської культури. Навпаки, в них ми маємо перед собою два самостійні культурні комплекси, що від самого початку зростали й розвивали ся незалежно один від другого. Ріжнячи ся між собою і побутовими первоосновами і зверхніми впливами й обставинами і подіями пізнійшого історичного життя, вони, розумієть ся, прийшли до далеко неоднакових кінцевих вислідів свого розвитку.

Річ у тім, що вже наприкінці XIII віку (по авторитетному свідоцтву проф. Карского) білоруська народність виступає сформована в своїх основних рисах, випереджуючи щодо того московську народність; таким способом остання не могла впливати на процес її витворення й формування. Відсутність економічних звязків між ними, ґеоґрафічні умови, котрими Білорусь відтинало ся від північно-східних земель, — усе се лишало ще менше місця для якогось взаємного впливу. Нарешті в сім самім XIII віці вони розійшли ся й щодо державної приналежности, що ще гострійше відокремило їх: ціла Білорусь опинила ся в межах великого князївства литовського, а східні области зґрупували ся довкола Москви. Від того часу життє сих обох народів, а так само і їх історична доля надовго тратить усяку спільність.

Щодо московського народу — хід його розвитку загальновідомий. По асиміляції кількох фінських племен і при-

---

ненської, східну — віленської, цілу витебську (з виїмкою її горішнього кутка), північну частину чернигівської (мглинський, суразький, новозибківський і стародубський повіти), як також сумежні з усім сим краєм частини сувалкської, ковенської та смоленської ґуберній. Білоруського населення на сім просторі нараховуєть ся 8 міліонів.

своєнню їх, приміненім до обставин побутового укладу, отже, значить, по відхиленню від споконвічного славянства він до всього того пережив ще й добу татарщини й опинив ся майже зовсім відтятий від західної Европи.

Доля Білоруси склала ся инакше. У великім князівстві литовськім вона своєю культурою переважила в історії Литви та, здобувши в ній першенство, розвивала ся далї на своїм старославянськім корінню. „Писаръ земски (себто державний канцлер) маеть по-руску (по білоруськи) литерами и словы рускими вси выписы, листы и позвы писати, а не иншимъ езикомъ и словы“, — встановляло славетне реченнє тодїшнього закону (статуту 1588 р.), а се значило, що державне життє великого князївства литовського мусїло проявляти ся в білоруських національних формах. На білоруській мові відбував ся суд, по білоруськи писано акти й грамоти, ведено зносини з чужими державами, вкінці білоруська мова була також щоденною для великого князя і його двораків. Але зміцненнє й розвиток давнїх культурних основ були лишень одним боком поступу білоруської народности. Може неменше значіннє мало її зближеннє до західної Европи, з котрою вона з давнїх давен була в живих зносинах, як завдяки ґеоґрафічним, так і економічним звязкам. Се зближеннє треба тим більше зазначити, що саме від тої доби у витворенню білоруської культури бере участь не тільки сїра сїльська маса, але й торгове місто европейського типу, — місто, зорґанїзоване на основах маґдебурзького права. Воно зробило білоруську культуру барвистою, ріжносторонньою, ввело її в потік західно-европейського життя і стало таким чином передовим заборолом західної Европи на Сходї.

Тому не диво, що в добі відродження загальний духовий підєм Заходу відбив ся й на Білоруси. Життє тут заклекотїло; відогравала ся, чудово переплїтаючи ся, палка релїґійна, національна й клясова боротьба; орґанїзовано брацтва, пізнїйші заборола білоруської народности; засновувано друкарнї; закладано школи з несподївано широкою

для того часу програмою (в деяких учено пятьох мов); повставали вищі заклади (правнича школа імени св. Івана, полоцька академія з правами університету й т. д.). Се все дало широкий розгін друкови книжок, який щойно встиг зробити на Білоруси кілька перших кроків. Підвалини під нього положив один з кращих представників нечисленної ще тоді білоруської інтеліґенції, доктор медицини й бакалавр „семи свобідних наук“, Франциск Скорина, родом з славетного міста Полоцька. Ще в 1517—19 рр. видав Скорина в чеській Празї „бивлію зуполную“ в перекладі на білоруську мову, а потім від 1625 р. почав „выдавати“ свои „битыя“ книги в самій Вільнї. Він, правда, не знайшов своїх безпосереднїх наслїдувачів, але коли 40—50 лїт пізнїйше на Білоруси почав ся щойно описаний могутнїй рух, друкована білоруська книга сповнила в нїм свою ролю. В ріжних кутках Білоруси почали працювати друкарські варстати, доставляючи церковних, полємічних, апольоґетичних, наукових і шкільних книг*. Важним доповненнєм „друкованої лїтератури була письменна лїтература, склад котрої був ще ріжноманїтнїйшим. На окрему згадку заслугують деякі артистичні твори, як напр. прегарна повість про Тристана й Ізольду, видїннє Тундала, переказ про Трою, довге химерне оповіданнє про Олександра Македонського — Олександрія й т. ин. Одночасно з сим ішла творча праця і в инших галузях духового життя: зазначимо хочби полоцькі стїнні малюнки Сальватора Рози. Усе се разом підносило Білорусь на одно з переднїх місць серед культурного славянства, ставлячи її далеко перед Московщиною, — тодїшнїм славянським глухим кутом, що подібно до галапасної рослини годувала ся духовими соками Білоруси.

Одначе слїдом за описаним „золотим віком“ історії білоруської культури почала ся доба занепаду. Граничним

---

* Зазначимо серед них Статут Великого Князївства Литовського, виданий в 1588 р., найцїннїйший памятник національного білоруського права, яке повстало на підставі правних основ, заложених ще в київську добу „руської“ історії.

стовпом між ними є дата скасування в державнім життю великого князівства литовського уживання білоруської мови й заміни сеї останньої на польську*. Під ту пору, себто з кінцем XVI ст. завмираннє білоруського національного життя зазначило ся зовсїм помітно. Литовсько-руська держава, звязана в 1569 р. унією з Польщею, встигла стратити велику частину своєї самостійности. Вища й середня верства білоруської шляхти дуже швидко винародовила ся. Те-ж саме, хоча й повільнїйше та не в таких гострих формах, відбувало ся й серед дрібної шляхти й міщанства. Позбавлений економічно й культурно сильних кляс, пригноблений кріпацтвом, білоруський народ не тільки не міг дальше розвивати своєї культури, але не мав змоги навіть просто зберігти й попереднїх здобутків. Лише основні, первісні елєменти культури (себто мову, звичаї й т. ин.) заховав він у собі, а все инше, що було, так сказати, „сметанкою", вершками його попереднього розвитку, втягла в себе польська культура й — від тої доби воно виступає під польською одїжю, будучи в своїй істоті білоруським.

Одною з найсумнїйших проявів зазначеного зубожіння білоруської культури треба безперечно уважати повний заник друкованої книжки на білоруській мові. Та проте, не будучи вже основою культурного будівництва на Литовській Руси, ся мова все ще всюди панувала в домашнїм побуті багатьох верств населення, що хилили ся до Польщі. Сим і пояснюєть ся широкий розвиток рукописної білоруської лїтератури на цїлім протязї XVII, XVIII, а почасти й XIX столїть. Її напрям і зміст головно чисто-практичний (лїчебники й т. ин.), хоча не рідкі й виїмки. Дещо піддержувало білоруську культуру уніятське доховенство, бо унія поширила ся майже виключно поміж простим народом і становила собою в краю неначеб національну білоруську церкву. Починаючи від кінця XVIII ст., уніятське духовенство виголошувало свої проповіди, видавало релїґійні

* Се закріплено законом 1696 р.

пісні* й т. ин. на білоруській мові. Останньою проявою сеї діяльности його був виданий в 1837 р. білоруський катехизм; два роки пізнійше відбуло ся „возсоединеніе“, злученнє униятів, катехизм спалено, проповідь на білоруській мові заборонено.

Ще більше значіннє для тодішньої білоруської словесности мають гумористичні твори. Вже в XVII в. можна зазначити дотепний сатиричний лист на політичні й побутові теми, написаний ніби-то відомим ретором Мелешкою й поширений в багатьох відписах по цілій Білоруси. З тогож часу походить цілий ряд білоруських комедій, писаних професорами риторики або й самими учнями місцевих колеґій. З них можна назвати напр. автора комедії „Doctor przymuszony“ (1787 р.) ксьондза Цецерского, його сучасника, проф. риторики й поезії в забільській ґімназії К. Морашевского й инш. Жива білоруська мова се звичайна прикмета сього роду творів. Нарешті в половині XVII-го віку явила ся віршована сатира на протестантського пастора, написана й видана єзуїтом. По білоруськи в нїй говорить (і добре говорить) селянин Seńko Nálèwayko, пробуючи визнати ся в переповненій грецькими цитатами проповіди пастора. Ся сатира** була чи не першими*** білоруськими віршами. Вона послужила початком цілого ряду гумористичних віршованих дрібниць, звичайно низької вартости, з змаганнєм до тогож деколи посміяти ся не тільки на білоруській мові, але й з білоруської мови, — добре мірило культурности місцевого панства. Для взірця вкажемо на паскудне й написане поганою мовою наслїдуваннє „Енеїди“ Котляревського, що вийшло зпід пера смоленського дідича Ровинського (жив на переломі XVIII й XIX століть, писав

* З них відомі збірничок „Kantyczka“, вид. 1774 р., й поодинокі віршовані невеличкі річи „Radujsia, Bożу narodzie“, „Nowa radość stała“, „Caru Chryście miły“, „Każuć ludzi“ й инші, вид. 1771, 1778 і 1792 рр.

** „Witanie na Pierwszy Wiazd z Krolewca do Kadlubka Saskiego Wileńskiego Ixa Herr. N. Lutermachra“, вид. у Вільні 1642 р.

*** Кілька рядків з Біблії Скорини, подібних до віршів, я не беру в рахубу.

також і по московськи). Нарешті перед останніми роками зазначеної доби помічаєть ся навіть радикально-демократичну течію. Про її істнуваннє свідчать напр. траґічні вірші селянського хлопчика зпід Крошина, дуже гостра „Hutorka Nobilja z Rustikusom, abo szlachcica z chłopom“, що переховують ся в (приватнім) білоруськім віленськім музею і т. ин. зявища. Та проте їх треба уважати вістунами нової доби, як в історії краю загалом, так і білоруської літератури зокрема.

II.

Як відомо, злученнє з Росією зпочатку не викликало жадних змін у життю білоруського краю. Нївелюваннє його, підстриганнє й підгін під загальноросійську мірку помітно й ясно почали ся тільки з сороковими роками, коли скасовано Литовський Статут, знищено унію, а разом з тим заборонено й проповідь по білоруськи, заборонено (потайки) друк білоруських книжок, поконфісковано вже надруковані й т. ин. Деяку граничну межу в історії білоруського народу проводять сї останнї події, а не самий факт розширення ґеоґрафічної карти Росії. Саме ними починав ся в життю Білоруси новий роздїл, завдяки чому й ми починаємо нову частину сеї статї. Варто уваги, що й власне обличє краю до тої доби почало значно зміняти ся. Повстав віленський університет, зявила ся преса, помітно побільшив ся попит на книжку, почала витворювати ся інтеліґенція. До умового життя все глибше й глибше входили демократичні ідеї, — відгук французької революції й польських повстань. Видко сї ідеї і в згаданих взірцях радикальної літератури і в промові з закликом до визволення кріпаків, виголошеній віленським предводителем дворянства Завишею на соймику 1818 р., і в скасуванню „пригону“ в Хрептовича, Бжостовского й инш. Ся уважність до народу відбила ся, розуміеть ся, й на літературі, де знайшла до тогож деяку підпору в поширенім тоді романтизмі, котрий так високо цінив народні казки, піснї й леґенди. Почали друкувати білоруські етно-

ґрафічні матеріяли (Чечот і инші); на ґрунті місцевого „патріотизму“ повстала окрема „краєва“ література, переважно польська.* Недосяжним взірцем для сих творів був „Пан Тадеуш“ Міцкевича, що вийшов далеко поза межі місцевого значіння. Предметом „краєвої“ літератури служило представленнє Білоруси, білоруської природи, білоруського селянства й дрібної шляхти, їх щоденного життя та звичаїв. При описуванню всього того нерідко появляли ся й взірці білоруської народньої творчости, можна було стрінути й живу білоруську мову. Діячі сього літературного напряму, розумієть ся, писали дещо просто по білоруськи й пробували деколи пустити в друк, обходячи цензурні заборони, сю чи иншу білоруську рукопись, що вже й передтим ходила з рук до рук.

Кілька таких спроб можна знайти в першій половині 40-х років. „Маякъ“, „Сѣверная Пчела“, альманах „Rocznik Literacki“ (вид. в Петербурзі ґрупою осіб з білоруськими симпатіями), виданий за кордоном нарис Рипінського** „Białaruś“, книга Баршевского „Schlachcic Zawalnia“ й инші так чи инакше*** помістили кілька білоруських віршів, та проте зовсім незначних. Їх частина належить видатному „краєвому“ письменникови того часу, згаданому вже Баршевскому.

Ціннійший вклад у білоруську літературу вніс Ян Чечот. Близький приятель Міцкевича, він замолоду разом з ним брав участь у знанім тайнім товаристві „фільоматів“; 1823 р. вислано його до Оренбурґа, де прожив 10 років, а потім він повернув на Білорусь і до самої смерти був бібліотекарем у шорсовській бібліотеці графів Хрептовичів. Щирий демократ, що гаряче любив білоруський народ, він збирав і видавав плоди народньої творчости, писав по білоруськи

* З московської літератури можна зазначити твори Фадея Булґаріна, родом з Витебщини, й инш.

** Сейже Рипінський склав дидактичну поемку „Niaczyścik“, котру три рази видано за кордоном. Нехитра щодо замислу, вона написана незлою білоруською мовою.

*** Напр. під видом народніх і т. п.

брошури дидактичного змісту (одначе їх не друковано), а в збірнику „Piosnki wieśniacze“ 1844 р. умістив зо три десятки своїх білоруських віршів, наслїдувань народнїх пісень. Стиль видержаний Чечотом так удатно, що ріжні етноґрафи нераз передруковували сї річи яко чисто-народнї.

Усї сї спроби надрукувати крадькома кілька білоруських дрібничок закінчили ся виданнєм в 1846 р. пєси В. Дунїна-Марцїнкевича „Sielanka“, написаної почасти по польськи, почасти по білоруськи (для цензури названої польською). Слїдом за сим невсипущість цензури взросла і в історії білоруського друкованого слова настала десятилїтня прогалина. Але рукописна лїтература, розумієть ся, розвивала ся далї, хоча її обличе значно змінило ся. Вже відумерла та її частина, що служила для щоденного практичного життя сільської шляхти й міщанства. На перший плян висунули ся віршовані, дуже часто гумористичні твори. Їх недолужність пояснюєть ся безцїльністю їх істнування: безграмотний народ не міг знати сих творів, для інтелїґенції-ж вони були не духовим хлїбом, а лише простим додатком до польської чи до московської лїтератури. Підчеркуємо се, бо подібний стан річей тривав до самого останнього часу й полишив глибокий слїд у цїлій минувшинї білоруської лїтератури; її лихо ховало ся в тім, що в неї не було нї читачів, нї письменників, а були лише „любителї білоруської словесности“. Та проте, не зважаючи на всї перешкоди, зявляли ся всеж досить цїкаві білоруські твори. Зазначимо з рукописей 40-х років дотепну жартовливу поему „Тарасъ на Парнасе“, що містила в собі між иншим кпини з Ґреча й Булґаріна. Написана жваво, доброю білоруською мовою й бездоганним віршем, вона придбала собі з часом широку популярність і її видавано кільканадцять разів. Ще більше цїкавого знаходимо ми на переломі 60-х рр. під час доби „великих реформ“. За 10 років життє на Білоруси дуже розвинуло ся, здемократизувало ся, що не могло не відбити ся на білоруській лїтературі. Ся остання росла, розвивала ся, а доба громадянсько-суспільного підне-

сення була порою піднесення і для неї. Як тільки почали ся полекші, спричинені невдачами кримської війни, вона зараз же виступила наперід зі згаданим вже М. Марцінкевичем на чолї.

Родив ся Марцінкевич 1808 р. в родинї дрібного орандаря. Дитячі роки провів у ріднім краю, в бобруйськім повітї, минської ґуб. Потім, скінчивши середню школу в Бобруйську, деякий час учив ся у віленській василіянській колеґії й петербурзькім унїверситетї. По виходї з останнього довго служив по ріжних минських канцеляріях, доки в 1858 р. не покинув служби й не осів у купленім ще передтим маєтку Мюцинцї (під Минськом), де й вмер 1885 р.

До першого твору Марцінкевича, до пєси „Sielanka“, славетний Монюшко написав музику, а в 1852, 1853 і 1855 рр. сю пєсу з великим успіхом виставляли в Минську, що знову промостило білоруській мові шлях з села до міста. Слїдом за сим виходить з друку цїлий ряд білоруських поем Марцінкевича*, що перериваєть ся 1859 р., бо цензурний нагляд став тодї вже гострійшим і переложені Марцінкевичем перші дві піснї „Пана Тадеуша“ сконфісковано по виходї з друкарнї. Відтодї він уже нїчого не друкував, хоча й писав ще далї: нам відомі його вірш „Весна голад перэпала“ й чотири комедії.

Будучи важким і тяжким письменником, звертаючи свою увагу виключно на епос, Марцінкевич писав негарним і негладким віршом, скрізь відхиляючи ся від вимог білоруської ритміки (вплив польських взірців). Можна навіть сумнївати ся, чи був він загалом поетом. Знаменно напр., що велику частину свого життя він провів на селї, але зовсїм не відчував природи й не лишив нїодної її картинки, хоча й описував виключно сїльський побут. Та проте йому не можна відмовити знаття білоруського села й деякого

* „Hapon“ (1855 р.), „Wieczernice“ (1855 р.), „Kupała“ (1856 р. в книзї „Ciekawijś? — przeczytaj!“), „Ščerouskije darynki“ й „Wiersz Nauma Pryhaworki“ (1857 р. в книзї „Dudarz bialoruski“), „Pan Tadeusz“ (1859 р.), дві перші піснї. Тепер усе знову видано.

хисту представлення, а иноді й жвавости в писанню. Найповнійше виявили ся сї прикмети в першій пісні поеми „Нароп“, котра й досї не втратила деякої цікавости. Одначе заслуги Марцінкевича для білоруської лїтератури лежать не в области артистичних вартостей, а в области чисто-історичній. Вони лежать у тім демократизмі, який повівав з сентиментально-народницьких поем Марцінкевича, в тій гуманїзаторській тенденції, котра виразно пробиваєть ся з їх кождого рядка й була в свій час зовсїм незайвою. Зазначимо нарештї, що, багато пишучи й багато друкуючи, він викликав довколо своїх творів балачки й полєміку, нагадував про істнуваннє білоруської мови й початків білоруської лїтератури, порушував питаннє можности їх дальшого розвитку. Тому не диво, що він став осередком білоруського письменницького кружка, який складав ся з осіб з далеко видатнїйшим талантом і хистом.

З них передовсїм треба згадати дуже талановитого „краєвого“ поета Володислава Сирокомлю (Кондратовича), дуже популярного і в Росії. Хоч відомий виключно з своїх польських творів, одначе він писав багато і по білоруськи*, але не міг задокументувати в друку сього останнього боку своєї творчости (з виїмкою революційного вірша „Заходзіць сонцэ“). Всї його білоруські рукописи й дотепер чекають на свого видавця. Киркор зазначав, що піснї Сирокомлї співаєть ся тепер на Білоруси рядом з народнїми. Чимало білоруських віршів лишив і талановитий наступник Сирокомлї, польський поет Вінцук Коротиньский, одначе й з них надруковано тільки один. Ще більше писав по білоруськи Артем Верига-Даревский, нїде не друкуючи своїх річей. З його видатнїйших творів знані переклад „Конрада Валєнрода“ Міцкевича, поема „Братом Лїтвіном“, гумористичні повісти „Поворот Михалка“, „Быхоу“, „Гуторка з плендроукі на зямлі Латышской“ і т. д. Сучасники цінили їх дуже високо. Зазначимо далї, що згаданий вже нами відомий місце-

* Напр. лїбретто для опери знаного музики Лопатинського й инше.

вий вчений А. Киркор писав популярні білоруські брошурки для народу, але не мав змоги їх надрукувати. Так само майже не друкували, хоча й писали на білоруській мові, поети Ялеш Францїш Вуль, Н. Короткевич, Юлїян Ляcковский, Якуб Т-ки, Юлїян Мрочек і багато инших. Не вдаючи ся в подрібну оцінку їх творчости, всеж піднесемо, що від часів сорокових років білоруське письменство багато пішло наперід. Його круговид безперечно розширив ся. Життє білоруського села, скромні сільські краєвиди, прості людські почуття й переживання, немудрий жарт, — усе се знайшло собі місце на його сторінках. Звичайними також стали демократичні й національно-білоруські тенденції, що досягали иноді особливої яскравости й гостроти. Нарештї відбула еволюцію, розвинула ся сама форма творів, хоча відсутність у білоруських письменників вартісних взірців давала себе дуже в знаки.

Користали під сю добу з білоруської мови й для чисто-практичних цїлей. В 1862 р. (у Варшаві) видано „Elementarz dla dobrych dzietok katolikoŭ“, що став підручником дла приватних сїльських шкіл. Зявили ся й білоруські видання, що походили з правительственних кругів*. Польські повстанцї 1863 р. з свого боку випустили ряд видань на білоруській мові; напр. „Мужыцкая праўда“, „Гуторка стараго дзеда“, „Перэдсьмертный разгаворъ пустэльника Петра“ й т. д. К. Калиновський видавав у Білостоцї навіть білоруську (віршовану) газетку „Hutorka“, підписуючи ся псевдонїмом „Ясько, гаспадар спад Вільні“. Тодї то повстало зацікавленнє Білорусами й серед московського громадянства. „Ми винні перед вами... Ми, російське громадянство, ніби-то забули про істнуваннє Білоруси“, — писав славянофільський „День“ і плянував виданнє газети на білоруській мові. Одначе газета не

* „Разсказы на бѣлорусскомъ нарѣчіи“ (1863 р.), вид. віленської наукової округи. „Бясѣда стараго вольника зъ новыми пра ихнае дзѣло“, Могилів, 1861 р., видано на розпорядок ґубернатора. Книжка розяснює скасуваннє кріпацтва. На сюж тему написані два величезні вірші Блуса в „Могил. Губ. Вѣдомостяхъ“, 1861 р.

зявила ся, а правительство офіціяльно заборонило білоруські театральні представлення й білоруські книжки, з виїмкою етноґрафічних. Наслїдком того білоруську лїтературу знову придушено, знову засуджено на животїннє в рукописях. І такий стан тривав цїлих 15 років.*

За сей час Білорусь відбула велику еволюцію. В нїй зявило ся нове поколїннє інтеліґенції, що виростало під знаком народництва, знайомило ся з соціялїзмом і иноді знову проявляло початки білоруської національної самосвідомости. Сильно розвинула ся білоруська етноґрафія. Зявив ся ряд збірників народньої творчости, упорядкованих Гільфердінґом, Дмитрієвим, Безсоновим, Шейном, Дембовецким, Романовим і т. д. Видано білоруський словарь Ів. Носовича, що містив у собі 30 тисяч слів. Зростало й білоруське рукописне красне письменство; багато попереднїх письменників працювало далї, до них пристав ряд нових, напр. „Хвэлька изъ Рукшэницъ“ (Фелїкс Тончевский), Витебчанин, з численних віршів котрого кращими уважають ся „Господыня“, „Саусім на тое, што было“, „Вечерынка“ й т. д.; Ольґерд Обухович, що жив у Слуцьку й лишив крім багатьох власних віршів переклади з Міцкевича, Сирокомлї, Лермонтова; Апанас Кисель, Могилївець, що писав прозою й віршом; Ян Шемет-Полочанський; Єгалковський й инші; в соціялїстичнім дусї писав (в початку 90-х років) Адам Гуринович.

З кінцем 80 рр. білоруські твори стали знову появляти ся на сторінках місцевих газет і „Календаря Сѣверо-Западнаго Края“, а навіть окремими книжками. Передруковано напр. „Гапона“ Марцїнкевича; вийшов ряд накладів „Тараса на Парнасе“ й т. д. З друкованих за той час нових творів зазначимо жартовливу поему Шункевича „Сьцяпанъ и Тацяна“, особливо-ж вірші Янки Лучини (Ів. Не-

* Протягом їх зявили ся в друку лише книжечки „Про багацтво да бьедносць“ (Женева, 1881, переклад з української мови), „Pan Tadeusz“, переклад А. І. ч. І, 1882 р. та декілька білоруських нарисів-сценок Гр. Кулжинського (в 70-х роках).

слуховського). Нечисленні, але старанно оброблені, вони вибивають ся своєю літературністю й безперечною талановитістю. Їх теми ріжнородні, у змісті проглядають народницькі й національні тенденції. Сї тенденції могли вже знайти собі відгук серед місцевої інтеліґенції, особливо-ж серед народницьких кружків, білоруських студенцьких земляцтв і т. п. Одно з сих земляцтв (московське) переклало й видало в 1891 р. оповіданнє Ґаршіна „Сигналъ“. Коло тогож часу ґрупа Білорусинів-соціялїстів почала видавати нелеґальну газету „Гомон“. Тогож самого 1891 р. в Галичині вийшла книжка віршів Мацея Бурачка „Дудка белоруская“, а в 1894 р. в Познані збірничок Симона Реуки „Смык белорускі“. Обидві річи належали перу цікавого білоруського діяча Францїшка Богушевича.

Родив ся він в 1840 р., вчив ся в петербурзькім унїверситеті, був народнїм учителем на Білоруси. Приймав участь у повстанню 1863 р. й був ранений. Потім скінчив юридичний факультет у Ніжині, займав ся судівничою дїяльністю в ріжних місцях Росії, а під кінець свого життя — у Вільнї. Вмер Богушевич 1898 р. Його твори, просякнуті національним і демократичним духом, не мигтять красою оброблення й закінчености, але зате визначають ся великою силою вислову. Його вірш простий і строгий; зрідка ся суворість переміняєть ся на гумор. В передмовах до своїх книжок Богушевич чи не перший виступив проповідником усестороннього національного відродження Білорусів, доказуючи, що вони є окремим самостійним народом.

В тихже девятидесятих роках виступив з рядом зросифікованих білоруських оповідань непозбавлений таланту А. Пщелко*, а слїдом за ним М. Косич (перекл. байок Крилова, оповіданнє „На пиресяленні“ й т. п.). Одночасно з ним надрукував ряд популярних брошур А. Єльський. Були й ще деякі инші видання. Так білоруська література вступила в XX столїттє.

* Зібрано в книжках „Очерки и разсказы изъ жизни бѣлорусской деревни“ 1906 р., й „Очерки и разсказы изъ жизни Бѣлоруссіи“, 1910 р., 2 вид.

До того часу в краю зявив ся цїлий ряд національних і полїтичних течій і орґанїзацій. Почали повставати подібні-ж і білоруські кружки. Один з них відограв велику ролю в білоруськім відродженню тим, що породив помірковане „Товариство білоруської народньої освіти“ й „Білоруский Революційний Союз“, заложені в 1902—3 рр. Перше проявило себе виданнєм журнальців-одноденників „Калядная чытанка“ й „Великодная чытанка“. З инших проявів „культурницької“ діяльности зазначимо виданнє збірничка віршів Я. Лучини „Вязанка“ (для цензури названого болгарським); виданнє у Кракові кількох перекладних брошурок Конопнїцкої, Ожешкової, Сєнкевича („Wiedzma“, „Janka muzykant“ і т. д.); уладженнє в Минську, Петровщинї й Карлсбергу театральних представлень (під прапором українських) і т. п. Одночасно „Білоруський Революційний Союз“, незабаром перехрещений в „Білоруську Соціялїстичну Громаду“, видав за допомогою „Польської Соціялїстичної Партії“ ряд брошур і відозв, напр.: „Хто праудзивы прыяцель бедного народу“, „Гуторка об тым, куды мужыцкие грошы идуць“, „Песни“ и пр. В такім станї білоруська лїтература опинила ся на порозї подій, які почали історію всїх народів Росії від нового відступу.

III.

1905 р. є віхою, яка зазначує точку перелому в історії білоруського відродження. Звязані з сим роком події викликали в народнїх масах змаганнє визнати ся в окружаючім життю й утворили гарячковий попит на ідеольоґічні вартости. Писати для сього масового читача треба було передовсїм просто та зрозуміло; отже сама собою повставала думка звернути ся до білоруської мови. Зявили ся видання „Білоруської Соціялїстичної Громади“, друкували ся по білоруськи поклики й деяких инших партій *), появила ся

*) З нереволюційних видань наведемо брошури „Аб чим у нас цяпер гаманяць“, Борисів, 1906 р., 2 вид., й „Hutarka ab tom, jakaja maja być Ziamla i Wola“ 1906 р., віршоване оповіданнє п. А. У.

й белетристика з яскравим політичним забарвленнєм. З сеї останньої зазначимо збірнички віршів „Скрынка белорускаяˮ й „Хрест на свободуˮ. З аґітаційних брошур „Білор. Соц. Громадиˮ можна назвати: „Чы будзе для усих землиˮ, „Што такое свобода“, „Як зрабиць, каб людзям стало добро на сьвециˮ, „Як мужыку палепшыць свое жицьцеˮ й т. п. Нарешті наприкінці 1906 р. у Вільні зявила ся перша леґальна білоруська газета „Наша Доляˮ яскраво радикальної закраски. На сьомім числі її закрито. Одначе тоді почав у Вільні виходити вже новий тижневник „Наша Нива“, що держав ся поміркованійшого напряму й зосередив на собі всі білоруські національні сподівання. Ще передтим ґрупа Білорусинів, що проживали в Петербурзі, заложила видавниче товариство „Загляне сонцэ і у наше ваконцэˮ та заходила ся коло видавання підручників, творів деяких нових, а також і старих білоруських письменників (Бурачка, Марцінкевича, Купали) й т. п. Ся культурна діяльність, як петербузьких, так і віленських Білорусинів знайшла собі спочутливий відгомін і підпору. Хвиля громадянського оживлення тоді завмерла й Росія вступила до памятної ще всім пасмуги реакції. Тоді „Наша Ниваˮ вела невтомну просвітну працю. Ставлячи своєю метою всестороннє відродженнє білоруської народньої культури й певно займаючи ясне демократичне становище, вона промостила собі шлях до найглухших закутків Білоруси, до найтемнійших верств населення. Для багатьох тисяч людей вона була першою прочитаною ними газетою, першим джерелом виложеного простою та ясною мовою знання без казьонної печатки. До білоруського селянина, що призвичаїв ся до думки, ніби він—хам, а його мова—хамська, „Наша Ниваˮ звернула ся в друку на сій „мовіˮ, викликаючи в нім тим самим пошану й до своєї мови й до себе самого, пробуджуючи в нім почуттє самоповаги. В змученім національною боротьбою білоруськім краю „Наша Ниваˮ невпинно нагадувала про потребу поважати права кождого народу, цінити всяку культуру та, зміцнюючи свої національні основи, широко користати з при-

2*

дбань, як польської, так і московської й української культур. Се, а також і багато иншого, треба завжди мати на увазі, оцінюючи значіннє скромного білоруського тижневничка, розміром в один аркуш друку.

Ось уже девятий рік працює „Наша Нива“ в сім напрямі. Вона нераз підпадала конфіскатам, редактор її відсиджував у вязниці, читати її забороняло ся військовим, духовенству, народнім учителям, учням духовних семинарій і ще цілому рядови людей. Піддержувана правительством російська преса цькувала її, твердячи, що вона видаєть ся за польські гроші для ослаблення в краю московського становища й для приготовлення ґрунту до спольщення його. Органи шовіністичного польського націоналізму своєю чергою бачуть у ній утворений за казьонні гроші тонкий засіб до змосковщення Білорусинів-католиків. Але все те не зломило енерґії й сил видавців „Нашої Ниви“ та не змогло здержати й спинити розвитку білоруського руху. А тепер „Наша Нива“ поширюєть ся поміж селянством, як не ширить ся ніодин орґан в цілім краю. З усіх боків надходять до неї писані невмілою рукою селянина-Білорусина дописи, вірші оповідання і статі. Її сільсько-господарський відділ, постійно поширюючи ся, викликав народженнє спеціяльного місячника „Саха“ (Минськ, третій рік видання). Для Білорусинів-католиків видаєть ся у Вільні латинкою тижневник „Biełarus“ *), для білоруської молодїжи — в Минську місячник „Лучынка“, для інтеліґентних читачів — у Петербурзї лїтературно-публїцистичні збірники „Маладая Беларусь“ **). Вже пять років, як виходить „Беларускі календар Нашае Нивы“ (в 10·000 примірників); він одержав на сільсько-господарських виставах ряд медалів і похвальних відзивів, а з боку преси, навіть чорносотенної, найвище при-

*) Його клерикальний напрям є якимсь дисонансом серед білоруського друку. Та проте „Biełarus-ови“ не чужі ні національні ні демократичні тенденції сього друку, хоча й виступають у нього в поміркованійшій формі.

**) В 1914 р. почав виходити орґан білоруського студенцтва „Раніца“. Появили ся одноденники: в 1912 р. у Вільні „Крапіва“ (гумористичний), а наприкінці 1914 р. тамже одноденник для помочи жертвам війни.

знаннє й оцінку. Нарешті на жидівській мові виходить у Вільні журнал „Литва“, спеціяльно присвячений литовському й білоруському відродженню. Заложено цілий ряд видавництв („Загляне сонцэ і у нашэ ваконцэ“, „Наша Хата“, „Полачанін“, „Беларусскае выдавецкае таварыства“ й т. д.); вони випустили вже чимало книжок, число примірників котрих сягає понад чверть міліона.

Одначе літературними продуктами білоруський рух, розумієть ся, не вичерпуєть ся. Треба зазначити напр. утвореннє у Вільні білоруського музикально-драматичного кружка, котрий зайняв ся розвитком білоруського театру, пісні, музики, танцю. Не обмежуючи ся виступами у Вільні, трупа кружка з великим успіхом обїздила цілу Білорусь, побувала чи не в кождім хоч трохи більшім міськім або сільськім осередку. Не рідкі й самостійно зорґанізовані театральні представлення на місцях; вони стають все частійшими. Згадаємо нарешті про заснованнє наукових кружків для досліду Білоруси (Петербург, Ново-Олександрія), про збираннє білоруського національного музею, про заложеннє власних книгарень, про підготовчу працю до сотворення білоруських (неофіціяльних) шкіл і багато иншого. Завдяки всьому тому білоруська мова починає просякати до щоденного життя культурного громадянства; з неї напр. користають при торгових зносинах, при уладженню вистав, для костельної проповіди й т. п. Але головне значіннє всього описаного не в сім. Воно в народженню білоруської народньої інтеліґенції, покликаної до життя подіями 1905 р. та сформованої під впливом невпинних змагань білоруських видань дати їй спромогу стати на власні ноги. Тепер вона виросла нарешті й зміцніла. Селянин з окремим духовим типом, робітник, иноді народній вчитель, — ось хто належить до її складу. Все се люде праці, а не слова, люде, які творять невіддільну частину народу й не перетяли ще пуповини між ним і собою. З другого боку се люде, для яких одна лише мова дорога, близька та зрозуміла — мова білоруська. Се люде, які не чинять над собою насильства, не стісняють праці

своєї думки, звертаючи ся до неї, а навпаки ступають тим самим на втоптану стежку, на наїзджену колію. Опираючи ся на сій інтеліґенції, білоруський рух починає почувати під собою міцний ґрунт. Бо вона саме й є основним ядром читачів білоруських видань, вона-ж несе на своїх плечах більшу частину й самої письменницької праці. Щоб уявити собі, який масовий характер має ся участь народньої інтеліґенції в літературі, досить довідати ся, що одна тільки „Наша Нива“ в 1910 р. помістила 666 дописей з 320 місцевостей, 69 оповідань 30 ріжних авторів, 112 віршів 24-х поетів і ряд публїцистичних статей, що належали перу 32-х осіб, не вчисляючи сил самої редакції. Пригляньмо ся-ж близше до найвидатнїйших представників сеї літератури, цікавої не тільки тим, що вона йде до народу, але й тим що й походить від народу.

* * *

Досї в білоруській літературі, як се постійно буває з початку відродження народів, головну ролю все ще грає поезія. Тут передовсїм звертає на себе увагу постава Янки Купали, письменника з великими вартостями, хоча в деякій мірі й одностороннього характеру. Спершу робітник на горальнї, Купала зразу-ж вибиваєть ся своєю першою книжкою віршів (Жалейка“ 1908 р.) і від того часу все приковує до себе увагу білоруського читача. Правда, необроблені, хаотичні вірші „Жалейки“ роблять враженнє скорше своїми темами завжди яскраво громадянського напряму нїж досить слабими артистичними якостями. Одначе вже деякі місця в сїй книзї змушували бачити в Купалї талановитого поета, що лише не вміє, як треба, використати свого неабиякого таланту. „Адвечная песьня“ — лїрична драма, що вийшла в 1910 р., — ще яснїйше вказувала на талант Купали. Будучи в безперечнім ідейнім звязку з віршами „Жалейки“, вона без сумнїву артистичнїйша від них і лишає завдяки своїй суцільности й видержаности глибший слїд у душі читача. Виданий в сїм самім 1910 р. збірник віршів

„Huślar“ показав ще до того, що кебста Купали здатна до розвитку, поширення круга своїх тем, удосконалення засобів своєї творчости. Одначе в повній мірі се виявило ся тільки в останній, найкращій досі книзї на шляху безупинного розвитку білоруського поета, а саме в збірнику „Шляхам жицьця“ (1913 р.). Крім того перу Купали належить драма з сїльського життя „Паулінка“, написана доброю прозою, й лїрична драма „Сон на кургане“; видані вони розмірно недавно.

Надзвичайна ритмічність — ось головна, всепокорююча прикмета Купали. Його буйні, рвучкі ритми захоплюють, гіпнотизують читача, не дають йому задержати ся, опамятувати ся, підчиняють його своїй власти. В них причина й усїх вартісних, як також і відємних прикмет його віршів; багацтво римів, яскравих і повнозвучних, що звенять не тільки на кінцї, але й посеред рядків; дивно звучний добір слів, сила висловів, — усе те характеристичне для поезії Купали. Але характеристична для неї й відсутність точности епітетів, ясности речень, строгої форми самих віршів щодо їх цїлости, бо все се приносить ся в жертву звучности й ритмічности. Лише в останнїх роках творчости Купали сї відємні сторони стали щезати і в його особі почав виступати не тільки „поет з Божої ласки“, але й вмілий майстер своєї роботи, який свідомо поширює круг своїх тем, форм і стилїв, по мистецьки працює над загальною будовою твору, конструкцією строфи, комбінаціями ритмів і т. п.

Безперечним талантом володіє і Якуб Колос, бувший народнїй вчитель, котрий почав друкувати по білоруськи ще в 1906 р. Книжка його віршів „Песні жальби“ вийшла в 1910 р., а пізнійші твори розкидані на сторінках ріжних білоруських видань. Багатьома сторонами своєї творчости він нагадує Никитина. Се простий, спокійний і завжди рівний собі письменник. У нього нема нїчого особливо сильного, яскравого, несподіваного, але нема й слабого, недолужного й нїкчемного. Його вірш не мигтить великими вартостями, але завжди старанно продуманий і вміло оброблений. Се-

лянське життє з його тягарами, сїльські краєвиди, національно-громадянські мотиви, самота вязня *), — сим і обмежуєть ся увесь кругозір його скромної поезії. Але в нїй стільки любови до рідного краю, стільки щирого, тихого лїризму, що стає вповнї зрозумілою популярність Колоса серед білоруських читачів.

В оглядах білоруської лїтератури до імен сих двох поетів додають звичайно й моє. Частина моїх віршів склала з себе виданий в 1913 р. збірник „Вянок". Розумієть ся, з мого боку тут може мати місце лише характеристика, а не оцїнка їх. Отже зазначу, що моя творчість прямувала головним чином до розширення круга тем і форм білоруської поезії.

З инших білоруських поетів починає виробляти ся в самостійну поставу Алесь Гарун (селянин, столяр), який знайшов свої окремі ритми й час від часу тїшить нас прегарною оригінальністю свого вірша **). Яскраво індивідуальне обличє мають нечисленні твори К. Каганця (лїсника), від котрих повіває поганською Русю. Досить своєрідні й гарні, але рідко зявляють ся в друку вірші Цьотки (М. Крапіука), під багатьома оглядами близькі до народньої творчости. На темах кохання зосередила свою увагу й пише не дуже яскраві, але доладні вірші („Кургомная Кветка") К. Буйло. В гумористичнім напрямі працює А. Павлович (збірник „Снапок", 1910 р.). Згадаємо ще Будзику, робітника-лимаря І. Гартного, селян Гурло Ф. Чернишевича, Л. Лобика й Янука Д., народнїх учителів К. Арла й Я. Журбу й т. д. Уважний читач знайде багато цїкавого в їх не завжди вмілій, але завжди щирій поезії, теми котрої диктує їм їх сучасне життє.

* * *

Переходячи до белєтристів-прозаїків, спинимо ся передовсїм на Ядвигинї Ш. Син дрібного дїдича, він ще при

*) Колос перебув три роки у вязници за участь у „Білоруськім союзї вчителїв".

**) За останнїй час виступає наперід п. Ясакор — поет з виразним і сильним, але трохи риторичним віршом.

кінці 80-их рр. приймав участь у білоруськім русі, будучи студентом московського університету. Виключений звідти за участь у студенцькім русі, він повернув до рідного краю й почав писати по білоруськи (комедія „Злодзей“, оповіданнє „У судзе“ й т. п.). Коли білоруський друк зміцнів, письменницька діяльність Ядвигина Ш. розвинула ся ширше й він швидко придбав собі популярність серед білоруських читачів. Його твори зібрані в книжках „Дзед Завала“ (поема, 1909 р.), „Бярозка“ (збірник оповідань, 1912 р.), „Васількі“ (збірник оповідань, 1914 р.).

В творчости Ядвигина Ш. переважають невеличкі оповіданнєчка баєчного складу, які містять у собі звичайно просте або упрощене розвязаннє якогось практично-життєвого питання. Отже тому Ядвигин Ш. широко користає з алеґорії й залюбки звертаєть ся при виборі осіб своїх оповідань до царства звірят. Але він так знає і любить сей світ, так уміло й дотепно підбирає риси для характеристики своїх героїв, що всї його звірі й птахи стають зовсїм індивідуальними, окремими постатями. Щирий гумор і вартісні боки завжди живої й барвистої мови роблять ще кращими оповідання Ядвигина Ш. Зрештою у нього є кілька дрібниць і патетичного характеру, які вказують на новий бік таланту сього своєрідного письменника.

Ще сильнійше виступив патетичний елємент у творах Власта. Селянин-самоук, з раннього дїточого віку змушений вести тяжку боротьбу за шматок хліба, він зумів здобути ріжносторонню освіту й розвинути своє тонке почуттє краси. Як се з першого погляду нї дивно, Власт почав з творів, написаних у дусї польського модернїзму. Та проте чужі, посторонні впливи незабаром щезли й талант Власта виявив своє справжнє обличє. Він не плодовитий, але нечисленні його оповідання завжди повні глибокого та зворушливого почуття, трівожної й визначної думки, завжди визначали ся рідкою ріжноманїтністю тем і стилїв.

Т. Гушча малює у своїх нарисах щоденне життє білоруського села. Неглибокі по замислу, вони визначають ся

вірністю й природністю малюнку, жвавістю діяльоґу, який ллеть ся завжди легко та свобідно. Т. Гушча вміє знайти, як зворушні та просякнуті чуттєм, так і забарвлені гумором слова. Частина його оповідань зібрана в книжечках „Т. Гушча. Апаведаньня“ (1912 р.), „Прапау чэлавек“, „Ньоманау дар“, „Тоустае палена“ й „Родные зьявы“ (всї в 1914 р.).

Своєрідними є оповідання З. Бядули, що почасти увійшли в збірник „Z. Biadula. Abrazki“ (1913 р.). З понурим гумором малює він невеселе білоруське життє та пробує втїкти від нього у фантастичний, казковий світ. Саме яко фантаст З. Бядула й цікавий. Повні глибокого, потрясаючого почуття та справжнього символїзму оповідання С. Полуяна, що передвчасно помер 8 квітня 1910. Лїричним піднесеннєм визначають ся й нечисленні невеличкі річи П. Простого („Якім Бяздольна“, 1914 р.), написані сильною, розхвильованою мовою, яка наближаєть ся своїм ритмом до віршів. Бойко й живо написані просякнуті невигадливим гумором оповідання Галубка. З решти белетристів можна назвати Н. Новича, Льосика, Живіцю й инших. Нарештї в области публїцистики й критики, а иноді й наукової працї багато зробили ініціятор і керманич „Наш-ої Ниви“ А. Новина, місцевий економіст А. Власов, згаданий вже нами Власт (книга „Гісторыя Беларусі“ й ряд статей), Ів. Луцкевич, критик і бібліоґраф Р. Земкевич, А. Бульба, С. Полуян, І. Маньковский, Ю. Верэшчака, Л. Гмырак, Максим Білорус, инакше Максим Гарэцкий (Рунь“, 1814) і багато инших. Характеристика кождого з них трудна річ, але не згадати про них не можна. Аджеж саме завдяки їх непохитности й саможертві білоруський рух, який найшов собі тепер міцну підпору в широких кадрах народньої інтелїґенції, видержав увесь тягар перших років свого істнування, придбав своє нинїшнє ідейне обличє й невеликими, але глибокими, нестертими буквами вирізав своє імя на таблицях світового поступу.

В додатку до праці д. М. Богдановича про національно-культурне відродженнє Білорусинів подаємо тут два документи з пізнїйшого воєнного часу, виразно полїтичного змісту. Є се відозви полїтичної орґанїзації Білорусинів, Литовців і инших народів, що живуть на Білоруси й Литві, в яких виставляєть ся домаганнє утворення з Білоруси й Литви окремого, самостійного литовського князївства. Сї відозви дають понятє про полїтичні прямування Білорусинів у часї війни й, хоч не вяжуть ся безпосередньо з темою праці д. Богдановича, але не будуть і зайвими при ній, бо лучать минуле з найсвіжійшим сучасним, хоч і без освітлення сього останнього полїтичного факту, який в однаковій мірі відносить ся до Литви й Білоруси. *Ред.*

Конфедерація Великого Литовського Князївства.

Тимчасова Рада Конфедерації Великого Литовського Князївства видала по литовськи, білоруськи, польськи й жидівськи „Універсал Конфедерації Великого Литовського Князївства“ отсього змісту:

Дня 19 грудня 1915 р. члени литовських, білоруських, польських і жидівських орґанїзацій приступили до Конфедерації Великого Литовського Князївства, змагаючи спільними силами до того, щоб литовські й білоруські землї, котрі здавна належали до великого литовського князївства, а тепер зайняті нїмецькими військами, становили при нових історичних умовах нероздільну цілість на основі незалежности Литви й Білоруси як одноцільної держави, застерігаючи всїм націям у її межах усї права.

В сій цїли конфедерати звертають ся до всїх націй, до всїх станів, до всїх орґанїзацій, які істнують, і до всїх громадян краю та закликують, аби з уваги на вагу великої істо-

ричної хвилї забули на взаїмні кривди, сварки й недовіря, а для добра спільного рідного краю прилучили ся до Конфедерації Великого Литовського Князївства.

До „Громадян“ видала „Рада Конфедерації Великого Литовського Князївства“ такий поклик:

Оповіщена 19 грудня 1915 р. Тимчасовою Радою Конфедерація Великого Литовського Князївства має на цїли, як се зазначено в її Унїверсалї, добути визволеннє Литви й Білоруси яко державної одиницї.

Простуючи до сеї цїли, Конфедерація опираєть ся на таких основах:

Перше всього Конфедерація уважає, що всї надії на Росію не тільки пусті, але й шкідливі. Більше нїж столїтнє наше спільне життє з Росією показало найкраще, що хоче зробити ся держава з нами. Через увесь час спільного з нами життя вона пляново й систематично змагала до того, щоб затерти всї окремішности нашої самостійности. І історія останнїх стодвадцятьох лїт уся заповнена нашою безупинною тяжкою боротьбою за своє істнуваннє з правною російською державою.

На дорозї до нашого визволення ми стрічаємо ворогів не тільки в чиновницькій російській державности, але й у більшій части російського громадянства, котре через свої партії, не рахуючи деяких невеликих лївих ґруп, завжди виступало проти нашого руху й волї. З сеї причини ми не маємо сумнївів і щодо російського лїбералїзму, котрий змагає до того, щоб у свої руки забрати власть по царських чиновниках.

До якого ступня централїстичного засліплення дійшла ся часть російського громадянства, що має керму в руках, можуть свідчити хочби голоси російської преси, яка навіть тепер, коли нас уже нарештї освободили від ярма царської опіки, не забуває зазначувати при кождій нагоді, що буцїм-то наш край є і далї повинен лишити ся російським — „щиро російським навіки“.

Сїти інтриґ, розставлених заграницею та в нашім краю в останнїх часах досить охочою та спритною рукою наймитів

російського царату, не повинні обманути нас або приспати нашу чуйність.

Наші сподівання на сповненнє бажання волї нашого краю звернені тепер у другий бік: до союза середньо-европейських держав. Ми віримо, що по побідї середньо-европейських держав бувші західні провінциї Росиї, а перше всього землї польські, литовсько-білоруські й надбалтійські, мусітимуть відпасти від Росиї й утворити державні одиниці в сїй чи иншій комбінациї з середньо-европейськими державами, а притім узято-б під розвагу еманципаційні домагання тих земель і запевнено-б самостійний розвиток їх соціяльно-культурного та полїтичного життя.

Така можливість корисна не тільки для тих країв, але корисна й для середньо-европейських держав. Без сумнїву для сих останнїх важне не тільки те, щоб Росію ослаблено, але й те, щоб віддїлити ся від неї муром, котрий боронив би їх від напору з сходу. Розуміеть ся само собою, що більше-менше далекосягла полїтика, якої можемо сподївати ся від середньо-европейських держав, вимагатиме, щоб краї, які будуть творити такий мур, не тільки тяжіли до середньої Европи з зверхнїх і минущих причин, але й були заці́кавлені такою лучністю з внутрішнїх, постійних причин.

Не думаємо, щоб тепер уже була пора пророкувати конкретні форми будучого укладу відносин середньо-европейських держав, поки оружє воюючих не сказало свого останнього рішучого слова. Все-ж-таки здаєть ся нам, що вже пора, щоб заінтересовані сторони, а між ними й наш край, висловили публично свою волю та свої справедливі домагання.

По мисли того Конфедерація Великого Литовського Князївства домагаєть ся:

1. щоб литовсько-білоруські землї творили при новім укладї незалежну державну одиницю з соймом у Вільнї, вибираним на основі загальних, рівних, безпосереднїх і тайних виборів, з забезпеченнєм повних прав усім націям, які живуть на названих землях;

2. щоб у межах названих земель були принаймнї землї,

зайняті тепер німецькими військами, отже ковенська й віленська ґубернії, білоруські й литовські части городненської й сувалкської ґубернії, литовські части курляндської ґубернії та части мінської ґубернії, які звязані з віленським осередком, — і щоб усі ті землї творили одну неподїльну цїлість;

3. аби форми внутрішнього ладу й основної конституції будучої вільної литовсько-білоруської державної одиницї не накинено нам згори, але щоб її уложив і затвердив установчий сойм у Вільнї, вибраний загальним, рівним, безпосереднїм і тайним поданнєм голосів.

Отсї наші основні домагання, які висловлював наш край у сїй або иншій формі через свідомі громадські орґанїзації, в залежности від умов хвилї, відповідають усім справедливим вимогам, як ширших кругів нашого громадянства, так і окремих народів нашого краю.

Громадяне!

Хвиля, яка рішить про долю нашого краю, нашого спільного рідного краю, зближаєть ся швидкими ступнями. Будуччина й добробут краю залежатимуть у значній мірі від того, яке становище займемо. Будьмо-ж розумними й далекосяглими, не піддаваймо ся тільки почуванню, яке часто нас обманює, але розважаймо над нашою долею, долею цїлих будучих поколїнь холодним розумом, сягаючи далеко перед себе.

Єднаймо ся довкруги спільного гасла, бо тільки в єдности сила. Киньмо сварки та спори, від яких терпить увесь край. Подумаймо разом і щиро над долею сього краю, бо-ж усї ми, крім жміньки зайд, сини нашої землї — нашої Литви й Білоруси.

Не ждїмо на те тільки, що хтось за нас зробить, не обманюймо себе, а візьмім свою долю в свої руки: тривким буде тільки те, що ми своїми спільними силами відвоюємо, здобудемо й удержимо.

Стіймо громадою, міцно, твердо та в згодї, без ріжницї станів, нації й віри, при прапорі нашого вільного рідного краю — Литви й Білоруси.

Лютий, 1916 р.